

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/26539>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Wie was Ulpius Quietus?

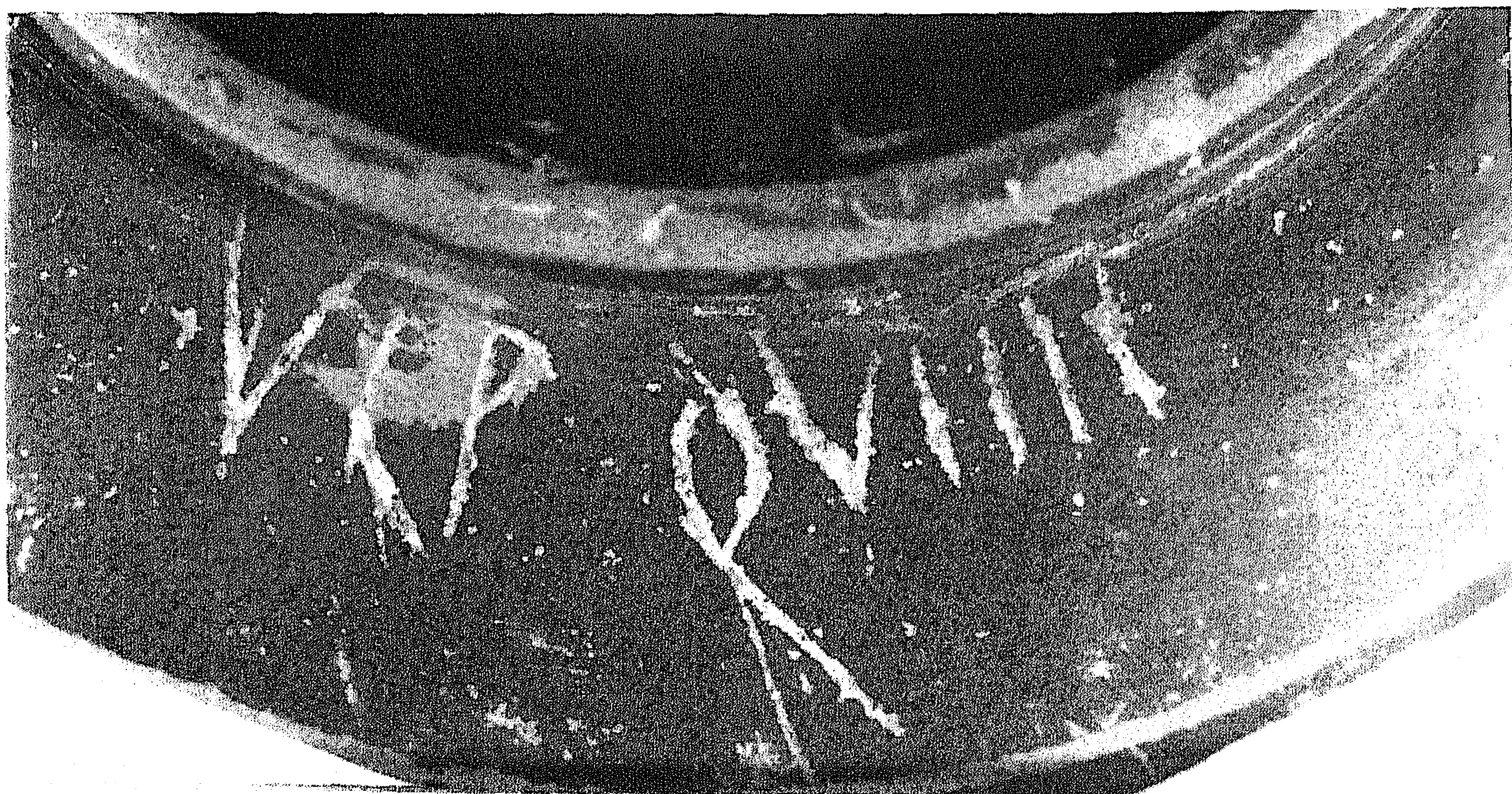
J. E. Bogaers

„hij zal er zeker nog op terugkomen.”
W. N. Tuyn 1985 (n. 1)

In juli 1985 werd door C.G. Neijenhuis, Huissen, in zijn woonplaats in grond die afkomstig was uit een kabelsleuf, een groot fragment van een terra sigillata-bord Dragendorff 31 gevonden¹. Dit stuk behoort hoogst waarschijnlijk tot een in 1978 aan de Loostraat te Huissen ontdekt Romeins grafveldje². Aan de binnenzijde van de bodem bevindt zich een onleesbaar pottenbakkersstempel. Op grond van de vorm is het bord te dateren omstreeks het midden van de 2de eeuw na Chr. Aan de buitenkant, op het onderste gedeelte van de wand, is in cursiefletters een graffito ingekrast, ongetwijfeld door de voormalige eigenaar van het bord. De tekst luidt: VLP(ii) QVIII(II=E)T(i) of QV(i)II(=E)TI, d.i. van Ulpius Quietus (afb.). Deze persoonsnaam bestaat achtereenvolgens uit een familienaam (*nomen gentilicium*) Ulpius en een bijnaam (*cognomen*) Quietus („de Rustige”); een *praenomen* of voornaam ontbreekt. Het *nomen gentilicium* is ongetwij-

feld afgeleid van de familienaam van keizer M(arcus) Ulpius Traianus (98-117 na Chr.). Op aardewerk aangebrachte graffiti zijn vooral bekend uit Romeinse legerplaatsen, castra en castella, maar aangezien ze ook worden aangetroffen in burgerlijke nederzettingen, kan men uit de inscriptie op het Huissense bord niet zonder meer de conclusie trekken dat het in het bezit is geweest van een soldaat³. Ulpius Quietus lijkt verder op het eerste gezicht de naam te zijn van een Romeins burger, wiens burgerrecht dan zou teruggaan op keizer Traianus, maar men moet - zeker bij de afwezigheid van een *praenomen* - rekening houden met de mogelijkheid dat Ulpius in dit geval een pseudo-gentilicium is van een niet-Romein, wiens oneigenlijke Romeinse familienaam bovendien voorzien is geweest van een Latijns *cognomen*.

De bijnaam Quietus en de familienaam Ulpius zijn uit Romeins Nederland nauwelijks bekend. Scherven van Zuidpaanse

Graffito op de buitenzijde van een terra sigillata-bord, gevonden te Huissen in 1985. Schaal 2 : 1.

Foto R. Meijers, Amersfoort.

amforen van C(aius) Calpurnius Quietus zijn o.a. gevonden in Nijmegen, Bunnik-Vechten en Voorburg-Arentsburg⁴. Een altaar uit Voorburg-Arentsburg is gewijd door Ulp(ius) December en Ver(e)cund(ius) Cornutus⁵. Op een tweetal z.g. zalfsteentjes uit Nijmegen komt de naam voor van de oogarts (?) M(arcus) Ulp(ius) Heracles, die op grond van zijn cognomen waarschijnlijk uit Griekenland of uit het oostelijke deel van het Romeinse rijk afkomstig is geweest⁶. In Malburgen onder Huissen (thans gemeente Arnhem) zou voor 1659 een - later verdwenen - steen met inscriptie zijn gevonden, het voetstuk van een beeld of een altaar, dat gewijd was aan Hercules Magusanus en Haeva door Ulp(ius) Lupio en zijn vrouw Ulpia Ammava, ten behoeve van hun kinderen⁷. Bij nader onderzoek blijkt echter de opgave van Huissen-Malburgen als vindplaats enkel en alleen gebaseerd te zijn op vermoedens; waarschijnlijk is de steen ergens in Gelderland, in de (Over-)Betuwe aan het licht gekomen⁸. De bijnamen van de dedican-ten, Lupio en Ammava, wijzen er op dat we hier te doen hebben met inheemse bewoners van de Betuwe⁹. De godheden aan wie de steen is gewijd, zijn eveneens inheems. Hercules Magusanus is vooral vereerd in het gebied van de Neder-Rijn¹⁰; zijn echtgenote (?) Haeva (Heba?) is verder onbekend.

Een grafsteen uit Algerije is opgericht ter nagedachtenis van Ulp(ius) Qu(i)etus, soldaat van de (of een) N(umerus) Expl(oratorum) Germa(nicorum of liever -nicianorum), een afdeling verkenningstroepen die vermoedelijk afkomstig was uit onze provincie Germania Inferior¹¹. Het monument is gevonden te Aïn Temouchent (d.i. Albulae in de Romeinse provincie Mauretania Caesariensis) en dateert uit de 2de of 3de eeuw na Chr.¹². Hoe aantrekkelijk de gedachte ook moge zijn, er is niet voldoende reden om de Huissense Ulp(ius) Quietus met de Algerijnse te identificeren. De namen Ulp(ius) en Quietus zijn in het Romeinse rijk wijd verspreid geweest; het cognomen Quietus komt bovendien opval-

lend veel voor onder de namen van Romeins Africa¹³, zodat de uit Mauretania Caesariensis bekende Ulp(ius) Quietus wel eerder een „Afrikaan” zal zijn geweest dan iemand uit Neder-Germanië.

Aangezien Quietus ook als slavennaam is gebruikt¹⁴, kan de Huissense Ulp(ius) Quietus een voormalige slaaf zijn geweest die, nadat hij was vrijgelaten, om welke reden dan ook het nomen gentilicium Ulp(ius) heeft gekregen.

Ulp(ius) komt behalve als persoonsnaam in Germania Inferior ook voor als bijnaam of erenaam van een tweetal burgerlijke nederzettingen, nl. Ulpia Noviomagus (Nijmegen) en Colonia Ulpia Traiana (Xanten); verder was deze naam verbonden met de in het begin van de regering van Traianus geformeerde Legio XXX Ulpia Victrix, die vanaf ca. 120 na Chr. gestationeerd was in de castra Vetera II bij Xanten.

Men zou zich nu kunnen voorstellen dat menige inwoner van Ulpia Noviomagus en Colonia Ulpia Traiana de familienaam of het nomen gentilicium Ulp(ius) heeft gehad¹⁵. Met uitzondering van de reeds genoemde „uitheemse” oogarts (?) M(arcus) Ulp(ius) Heracles kennen we echter geen enkele Romeinse Nijmegenaar die Ulp(ius) heeft geheten. Verder is in Xanten of in de naaste omgeving van die stad niet één inscriptie gevonden die melding maakt van een Ulp(ius) als inwoner van Colonia Ulpia Traiana¹⁶. Wel zijn buiten Xanten grafstenen aan het licht gekomen van militairen met de naam Ulp(ius), die (*cives*) *Traianenses* waren of uit (Colonia) Ulpia Traiana afkomstig waren; deze hebben hoogst waarschijnlijk in het „buitenland” Romeins burgerrecht gekregen en naar aanleiding van de naam van hun geboortestad de naam Ulp(ius) als nomen gentilicium aangenomen¹⁷. Ook soldaten van de Legio XXX Ulpia Victrix hebben nogal eens Ulp(ius) geheten¹⁸.

Uit een overzicht van de in Germania Inferior aan het licht gekomen inscripties met Ulp(ius) blijkt voorts dat deze namen in die provincie vooral bekend zijn van het platteland¹⁹. Het meest sprekende voorbeeld in

dit opzicht levert wel het dorp (*vicus*) Rimburg (Kreis Aachen/Aken). Daar zijn elf grafstenen gevonden met opschriften die melding maken van twintig ten dele aan elkaar verwante personen met onmiskenbaar inheemse namen (*cognomina*); zeven van hen hebben Ulpus/Ulpia als nomen gentilicium²⁰. In verband daarmee heeft men verondersteld dat in onze streken onder Romeinse invloed de Latijnse naam Ulpus ook als „deknaam” zou zijn gebruikt; in de vorm van een patronymicum zou daaronder een Germaanse *wulfas* (wolf)-naam schuilgaan²¹.

Uit het bovenstaande moge voldoende duidelijk zijn geworden waarom het antwoord op de in de titel gestelde vraag moet luiden: ik weet het niet.

Noten

- 1 W. N. Tuyn, Ulpus de Rustige was in Huissen, Jaarverslag A.W.N., afd. Nijmegen en Omstreken 18, 1985, 44 met afb. 33.
- 2 Th. H. Janssen, Romeinse graven aan de Loostraat, Mededelingen Historische Kring Huessen 4, 1978/79, 22-37; id., Graven aan de Loostraat te Huissen, Jaarverslag A.W.N., afd. Nijmegen e.o. 11, 1978, 24-29; R. S. Hulst, Bulletin K.N.O.B. 77, 1978, 245.
- 3 Vgl. o.a. L. Bakker en Brigitte Galsterer-Kroll, Graffiti auf römischer Keramik im Rheinischen Landesmuseum Bonn (Epigraphische Studien 10), Köln/Bonn 1975, 7 en 56.
- 4 Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) XIII 10002, 104 p-s en 416; A.W. Byvanck, Excerpta Romana II (ER II), 's-Gravenhage 1935, nr. 213, 305 en 360; M.H. Callender, Roman Amphorae, London enz. 1965, nr. 243 en 1512.
- 5 CIL XIII 8803; ER II, nr. 351.
- 6 CIL XIII 10021, 199-200; ER II, nr. 193 en 194.
- 7 ER II, nr. 275 en 1449; A. W. Byvanck, Nederland in den Romeinschen tijd (I-II, 3de dr.), Leiden 1945, II, 396 v.
- 8 Zie CIL XIII 8705; vgl. L. J. F. Janssen in: Oudheidkundige Mededeelingen 3, 1844, 225 en 322.
- 9 L. Weisgerber, Rhenania Germano-Celtica, Bonn 1969, 254.
- 10 Vgl. J. E. Bogaers, Berichten R.O.B. 10-11, 1960-1961, 271.
- 11 H. Dessau, Inscriptiones Latinae selectae (I-III), Berolini 1892-1916 (= 1954-1955), nr. 9187; ER II, nr. 1076.
- 12 Nacéra Benseddik, Les troupes auxiliaires de l'armée romaine en Maurétanie Césarienne sous le Haut-Empire, Alger 1982, 71 v.; vgl. ER II, p. 431 v.
- 13 I. Kajanto, The Latin Cognomina (Societas Scientiarum Fennica, Commentationes Humanarum Litterarum XXXVI, 2), Helsinki 1965, 18 en 262.
- 14 Kajanto 1965 (n. 13), 69 en 262; Weisgerber 1969 (n. 9), 265.
- 15 Vgl. Byvanck 1945 (n. 7), II, 397, over de aan Hercules Magusanus en Haeva gewijde steen: „Ulpus Lupio en Ulpia Ammava, waarschijnlijk burgers van Ulpia Noviomagus”; zie verder Weisgerber 1969 (n. 9), 253 (naar aanleiding van in Rimburg gevonden grafinscripties): „Ulpus, -a, das entweder als Hinweis auf die zeitliche Einordnung (. . .) oder als Bestätigung einer Beziehung dieses an sich recht abgelegenen Gebietes zur Colonia Ulpia Traiana ausgelegt werden kann.”
- 16 Vgl. Weisgerber 1969 (n. 9), 255 v.
- 17 Weisgerber 1969 (n. 9), 256 vv.: CIL VI 3296 (ER II, nr. 1391) uit Rome; CIL VI 31140 (ER II, nr. 1395) uit Rome; CIL XIII 8185 (ER II, nr. 597) uit Keulen; Ephemeris Epigraphica IX, 1093 (ER II, nr. 1390) uit Chester.
- 18 Vgl. Weisgerber 1969 (n. 9), 263 vv.
- 19 H. von Petrikovits in: H. von Petrikovits en R. von Uslar, Die vorgeschichtlichen Funde um den Neuburgerhof (Rheinwupperkreis), Bonner Jahrb. 150, 1950 (167-191), 190 v. Deze lijst is nog aan te vullen met M. Ulpus Heracles uit Nijmegen (n. 6) en twee graffiti uit Remagen en Bonn; zie Bakker/Galsterer-Kroll 1975 (n. 3), 45, 83 en 100: nr. 102 en 195.
- 20 H. Nesselhauf, Neue Inschriften aus dem römischen Germanien und den angrenzenden Gebieten, Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 27, 1937 (51-134), 116-118, nr. 245-255; volgens Nesselhauf, p. 116, horen deze stenen thuis „in die erste Hälfte oder die Mitte des 2. Jahrhunderts, wie die zahlreichen *Ulpii* und *Ulpiae* zeigen.”
- 21 R. Hertz in: von Petrikovits/von Uslar 1950 (n. 19), 189 v.; H. Birkhan, Germanen und Kelten bis zum Ausgang der Römerzeit, Wien 1970, 379 met n. 948. Vgl. Weisgerber 1969 (n. 9), 265 v.

Berg en Dalseweg 150,
6522 BZ Nijmegen